

УДК 1(316)

DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.1000>

Р. П. Шмат

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6200-817X>

адвокат

АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ СПРАВЕДЛИВОСТІ ПЛАТОНОМ, АРІСТОТЕЛЕМ, ДЖОНОМ РОЛЗОМ

Одним із найбільш проблемних і емоційно напружених понять етики і буденної свідомості є поняття справедливості і пов'язане з ним поняття соціальної справедливості. Людині легше перенести несвободу і нерівність, ніж несправедливість. Справедливість разом із добром – найбільш давні суспільні ідеали. У висловленнях люди постійно спиралися на уявлення про добро і зло, справедливість і несправедливості. Варто наголосити, що явище справедливості виникає лише в рамках будь-якої спільноти людей. Однак те, що виражається філософською категорією справедливості, перебуває не у світлому і раціональному просторі нашої свідомості, а скоріше за все вкорінене в темні глибини психіки і проявляється в певних переживаннях, як правило, негативних пристрастях. А тому намагання філософів опанувати зміст цього поняття в якихось раціональних формулах, схемах, визначеннях є не зовсім вдалим. Можливо, антропологічно, а можливо, навіть більш глибоко, тобто біологічно, справедливість пов'язана та укорінена в категорію або в почуття заздрості. Іншими словами, заздрість – матір справедливості. Людина відчуває заздрість, або, на думку німецького філософа Іманнуїла Канта, темну пристрасть, коли порівнює своє становище зі своїми можливостями і з можливостями та статусом іншої людини, і в разі невдоволення собою виникає почуття заздрості [1, с. 107].

Заздрість, за словами Артура Шопенгауера, є «протилежністю співчуття». Тобто заздрість завжди проявляється по відношенню до людей, яких ми не любимо. Заздрість відображає відсутність прихильності і нездатність любити. Іманнуїл Кант вважав заздрість одним із негативів, що проявляється в ненависті до людства [1, с. 211]. За Фрейдом, заздрість часто маскується обуренням. Тобто людина начебто обурена несправедливістю. Насправді ж вона просто намагається приховати свої справжні ниці почуття.

Заздрість нерідко дитя бездіяльності. Вона охоплює людину, яка замість того, щоб намагатися задовольняти свої справжні потреби, фокусується на «смакуванні несправедливістю» і образою на інших людей, на життя, долю тощо, жертвою яких вона стала. І всю активність, всі сили свої вона буде пускати на злість або ненависть.

У зв'язку з тим, що заздрість у суспільстві має негативне забарвлення, оскільки це не етично, не пристойно, людина й намагається виправдати це почуття, посилаючись на несправедливість. Завжди ж можна сказати, що це не заздрість, а обурення несправедливістю, і це обурення, гнів є виправданим і позитивним. Дати раціональне роз'яснення категорії справедливості навряд чи вдасться автору, але можна покликатися на деяких філософів, які найбільше приділили уваги категорії справедливості. До них належать Платон, Арістотель і класик філософії 20 століття американець Джон Ролз.

Платон у своєму творі «Держава» міркує про сенс справедливості, але починається розмова зі спроби визначити, що таке справедлива людина. Тривають дискусії в компанії із 5-ти допитливих греків у будинку поета Кефала в місті Пірей [2, с. 8]. У процесі дискусії Сократ переконується в важкості визначення, що таке справедлива людина. І тоді він пропонує розглянути, що таке справедливість у державах, оскільки справедливість буває властива як окремій людині, так і цілій державі: «... дослідження, за яке ми взялися, – справа надзвичайно важлива, вона, як мені здається, вимагає людей із гострим зором. Ми ж, очевидно, не надто вправні, – додав я, – щоб зробити такий розгляд, це ніби змушувати людину з не дуже добрим зором прочитати здалеку дрібно написані літери, а потім раптово когось осяйне, що ті самі літери в інших місцях бувають більші, у більших написах. Я гадаю, що це була просто знахідка, спочатку прочитати більші, а потім так само дослідити літери менші, якщо це одне й те ж» [2, с. 53]. На думку Сократа, як головного героя діалогів Платона, держава в порівнянні з людиною більша від однієї людини, а тому і справедливість, можливо, більша в більшому, і її легше там вивчати [2, с. 53].

У результаті тривалих дискусій з'ясовано, що справедлива держава – це та держава, в якій кожен займає своє місце і робить те, що він найкраще може робити за своєю природою. Структура Платонової держави складається із трьох станів (трьох груп, трьох соціальних верств): філософи, воїни, діловий люд, або люди справи (промисловці). Таким чином, суспільний стан людини повинен визначатися за її природною

силою. Так, люди з чуттєвими потребами признаються самою природою у клас промисловців, люди з мужністю в серці покликані до військової справи, до захисту рідної країни; люди зі знанням добра покликані до звання правителів.

Отже, трьом групам (трьом соціальним станам) відповідають три чесноти: філософам – мудрість, воїнам – мужність, а звичайному люду відповідає стриманість, або поміркованість. Якщо досягається баланс між групами, то держава процвітає, а люди живуть достойним життям.

І відповідно, ці чесноти притаманні людині. Якщо мудрість, мужність, врівноваженість і стриманість гармонійно присутні в людській душі, то ця людина справедлива. Тому в Платонівій державі жодна особиста індивідуальна сила не повинна загубитися, і для цього кожна особа повинна перебувати на тому місці, з якого їй зручніше діяти.

Таким чином, Платон вибудував структуру ідеальної держави, де три стани виконують різні функції: філософи стоять на найвищому щаблі, керуючи суспільством, воїни і селяни (торговці, ремісники) потребують управління з боку мудреців. Гармонійне суспільство є результатом усвідомлення і виконання кожним із громадян свого природного і законодавчого призначення. Тобто соціальна справедливість у суспільстві існує тільки тоді, коли вона є всередині кожної людської душі, вважав Платон. Формою ідеальної держави, на його думку, може бути як монархія, так і аристократія, і демократія, хоча перевагу він віддавав монархії.

Філософія Платона і особливо його уявлення про державу, мораль, право мали величезний вплив розвиток не тільки античної, але і всієї світової культури. Численні учні, серед яких, безсумнівно, виділяється Арістотель, розвинули ідеї Платона і породили нові напрямки у філософії. Винятковість місця Платона в історії філософії визначається тим, що він – вже професійний філософ, але все ще і мудрець, не пов'язаний обмеженнями, що накладаються на фахівця, технікою окремої дисципліни, схильний розглядати навіть абстрактні умоглядні проблеми з точки зору їх безпосередньої життєвої значущості.

На відміну від Платона, Арістотель виділяє декілька видів справедливості. Він розрізняє справедливість одвічну, незмінну й тимчасову, змінну, узаконену [3, с. 193]. Перша як постійно однакова не має різновидів; а останній різновид справедливості як змінний Арістотель ділить ще на три різновиди:

- 1) справедливість розподільчу;
- 2) справедливість зрівнювальну;
- 3) справедливість поблажливу.

Логічна основа для такого поділу справедливості, згідно із вченням Арістотеля, полягає в тому,

що кожен у суспільстві повинен отримувати певну міру добробуту, а обсягом прав на більшу чи меншу його кількість Арістотель вважає або добродієність особи, або масу переваг, які має особа, або те й друге разом.

Перший вид справедливості за узаконенням складає справедливість розподільчу. У державі кожен громадянин отримує певні блага, які його цікавлять, але отримує їх стільки, скільки дадуть інші згідно з його добродієністю [3, с. 199]. Іншими словами, гідність людини повинна стосуватися наділеного добробуту, як гідність другої особи стосується частки її добробуту. Силою цієї справедливості кожен отримує належне: кращий настільки повинен одержати більше за гіршого, наскільки останній гірший за першого. Так, удвічі кращий повинен і одержати удвічі більше поваги і майна за гіршого. Отже, справедливість розподільча – зрівняння двох осіб і двох добробутів. Вона визначається в геометричній пропорції: наскільки більша гідність, настільки більший і добробут; і наскільки менша гідність, настільки ж менший і добробут [4, с. 225].

Другий вид справедливості – справедливість зрівнювальна. Як справедливість розподільча має місце тільки в державі під час розподілу осіб за верствами, так справедливість зрівнювальна має місце тільки у приватних справах, наприклад, у договорах, у майнових правопорушеннях. Цей вид справедливості стосується тільки вартості достатку, яким володіє особа, ніскільки не стосуючись самої гідності осіб. Наприклад, це має місце в майнових провинах, які тягнуть за собою збитки в майні. Тому сутність справедливості зрівнювальної висловлюємо так: «Ніхто не повинен довільно втручатися в майнову царину іншого й завдавати його майну шкоди й збитки». А якщо він це зробив, то зобов'язаний зі свого майна відшкодувати їх. Якщо, наприклад, майно одного зросло на певну суму внаслідок викрадення з іншого майна, а розкрадене майно зменшилося на цю ж цифру, то справедливість зрівнювальна вимагає, щоб із майна викрадача було взято стільки, скільки він викрав, і було додано до розкраденого майна [4, с. 391].

Третій вид справедливості – справедливість поблажлива. Арістотель дуже влучно охарактеризував цей вид справедливості, назвавши його «поправкою закону». Варто зазначити, що закон є загальною формулою, під яку потрібно підводити окремі дії. А закон у цьому вигляді не може охопити всіх окремих випадків життя; для деяких із них ні в якому найповнішому законодавстві не можна відшукати відповідних узаконень. Що ж робити в таких випадках? «Залишається дотриматися закону так, як його дотримався б сам законодавець, маючи на увазі саме цей факт». Ця справедливість досягає того, що закон перестає бути формальним.

Підсумовуючи наведене вище щодо різних видів справедливості, ми отримуємо такі положення: 1) ніхто не повинен діяти за індивідуальними спонуканнями, а відповідно до об'єктивної норми, що є в законі як писаному, так і в неписаному; 2) у державі ніхто не повинен присвоювати собі почесті за індивідуальним правом, бо джерело гідності лежить у заслугі загалом; 3) на соціальному ґрунті ніхто не повинен проникати у сферу іншого, бо кожен мусить мати своє; 4) держава стосовно індивіда мусить діяти не за самим загальним правом, а й за індивідуальним правом громадянина [4, с. 392].

І на завершення звернемося до сучасності Дж. Ролза. Американський філософ Джон Ролз прийшов у філософію з математичної статистики. Робота «Теорія справедливості» прославила його. Погляди Дж. Ролза на ідею справедливості та побудову ідеальної держави поверхово нагадують модель держави Платона. Дж. Ролз пропонує читачеві уявити собі групу людей, зібраних у певному приміщенні, за умови, що ці люди абсолютно не знають про свій соціальний статус у реальному житті. Тобто вони не знають свого походження, положення, не знають, чи заможні вони, чи вони бідні тощо. Головне їхнє завдання – це запропонувати принципи справедливості. Таким чином, завдання яке ставить Джон. Ролз перед своєю групою, – це побудувати, як він пише, добре організоване суспільство [5, с. 37].

Джон Ролз зазначає, що справедливість не допускає й думки про те, що несвобода одних людей може бути виправданням найбільшого розкошування інших навіть за умови, що останні становлять більшість. Справедливість не сумісна з принесенням у жертву інтересів одних людей інтересам інших. У справедливому суспільстві рівна свобода громадян розцінюється як щось завчасно встановлене. Щоправда, гарантовані справедливістю права не можуть бути предметом політичних спекуляцій або чисто кількісного підрахунку суспільних інтересів. Єдине, що виправдовує застосування хибної теорії, – відсутність кращої. Точно так і несправедливість стає терпимою лише тоді, коли вона є умовою уникнення ще більшої несправедливості [6, с. 60].

Обґрунтовуючи своє розуміння принципів справедливості, Джон Ролз зазначає, що суспільство є самодостатньою спілкою індивідів, які у своїх стосунках визнають певні правила поведінки обов'язковими. І не тільки визнають, а й діють переважно у відповідності з ними. Ці правила визначають систему взаємодії, розраховану на досягнення благ усіма тими, хто бере в ній участь, проте для суспільства рівною мірою типовість і тотожність інтересів існує до того часу, поки соціальна взаємодія дає можливість для кращого життя в порівнянні з тим, як би вони жили

лише за рахунок власних індивідуальних зусиль. Конфлікт інтересів відбувається тоді, коли індивіди стають небайдужими до більших благ, створених і розподілених їхньою спілкою, оскільки кожний із них віддає перевагу більшим благам. Вибір із числа різних суспільних устроїв передбачає такий набір принципів, який визначив би основи розподілу, що ґрунтувався б на належних розподільчих відносинах для створення вихідної згоди. Ці принципи є принципами соціальної справедливості, оскільки саме вони забезпечують спосіб визначення прав і обов'язків найважливіших суспільних інститутів. Вони також встановлюють порядок розподілу вигод і тягот суспільної співпраці.

Суспільство, на думку Джона Ролза, тоді добре організоване, коли воно не тільки створене для надання благ людям, але й коли воно ефективно само розвивається завдяки концепції справедливості. У такому суспільстві кожний громадянин знає (і визнає за належне), що всі інші члени суспільства визнають і приймають одні й ті ж принципи справедливості. Зважаючи на недоліки принципу рівних можливостей і враховуючи позитивний аспект принципу рівних результатів, Джон Ролз узяв за основу концепції соціальної справедливості два різних принципи. 1. «Кожна особа повинна мати рівне право на щонайширший план рівних основних свобод, і цей план має бути сумісним із подібною схемою свобод для інших» [6, с. 60]. Цей принцип передбачає рівність у володінні всіма базовими правами. 2. «Соціальні й економічні нерівності слід залагоджувати таким чином, щоб а) можна було розсудково сподіватися на їхню корисність для кожного й б) вони пов'язувалися з відкритими для всіх посадами й постами» [6, с. 60]. За цим принципом допускається соціальна й економічна нерівність, наприклад, у достатку та владі.

Дати належну оцінку концепціям справедливості Платона, Арістотеля, Джона Ролза чи спростувати їх є непросто. Незаперечним є те, що проблема справедливості ще не розв'язана навіть у найдемократичніших сучасних державах. Адже справедливість скрізь одна за своєю природою як для українця, так і для німця, і для афганця, й інших, так само, як і вогонь за своєю природою однаково пече як в Україні, так і в Німеччині, Афганістані тощо. Той, хто відкидає безумовну справедливість, змішує природу (суть) справедливості, яка скрізь дає відчутти себе однаково, з мінливими думками людей стосовно неї.

Література

1. Хайек Ф.А. Міраж соціальної справедливості: Благодійний Фонд: 1999. 200 с.
2. Платон. Держава / переклад із давньогрецької Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.

3. Арістотель. Нікомахова етика. Київ : Аквілон-Плюс, 2000. 479 с.
4. Памфіл Юркевич. Історія філософії права; Філософія права; Філософський щоденник. Київ : Український Світ, 1999. 756 с.
5. John Rawls. A Theory of Justice. – The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 2005. 607 p.
6. Джон Ролз. Теорія справедливості. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.
7. Діоген Лаертський. Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів. Москва : Думка, 1979. 620 с.

Анотація

Шмат Р. П. Аспекти розуміння проблеми справедливості Платоном, Арістотелем, Джоном Ролзом. – Стаття.

У статті розглядаються різні погляди та підходи до проблеми справедливості у працях Платона, Арістотеля, Джона Ролза крізь призму справедливої людини та справедливої держави. Дано визначення, що, на думку Платона, справедлива держава – це та держава, в якій кожен займає своє місце і робить те, що він найкраще може робити за своєю природою. Держава Платона складається із трьох станів: філософів, воїнів, ділового люду, або люду справи (промисловців). Отже, суспільний стан людини повинен визначатися за її природною силою. Так, люди з чуттєвими потребами призначаються самою природою у клас промисловців, люди з мужністю в серці покликані до військової справи, до захисту рідної країни; люди зі знанням добра покликані до звання правителів. Платон вибудував структуру ідеальної держави, де три стани виконують різні функції: філософи стоять на найвищому щаблі, керуючи суспільством, воїни і селяни (торговці, ремісники) потребують управління з боку мудреців. Гармонійне суспільство – результат усвідомлення і виконання кожним із громадян свого природного і законодавчого призначення. Тобто соціальна справедливість в суспільстві існує тільки тоді, коли вона є всередині кожної людської душі, вважав Платон. На відміну від Платона, Арістотель виділяє декілька видів справедливості. Він розрізняє справедливість одвічну, незмінну й тимчасову, змінну, узаконену. Перша як постійно однакова не має різновидів; а останній різновид справедливості як змінний Арістотель ділить ще на три різновиди: справедливість розподільчу; справедливість зрівнювальну; справедливість поблагливу. Також у статті проаналізовано концепції соціальної справедливості Джона Ролза, який взяв за основу два різних принципи: 1. «Кожна особа повинна мати рівне право на щонайширший план рівних основних свобод, і цей план має бути сумісним із подібною схемою свобод для інших». Цей принцип передбачає рівність у володінні всіма базовими правами. 2. «Соціальні й еко-

номічні нерівності слід залагоджувати таким чином, щоб а) можна було розсудково сподіватися на їхню корисність для кожного й б) вони пов'язувалися з відкритими для всіх посадами й постами. За цим принципом допускається соціальна й економічна нерівність, наприклад, у достатку та владі.

Ключові слова: справедливість, несправедливість, уряд, користь, достаток, заздрість, держава, політика, соціальний стан, добробут, принцип, соціальний статус, концепція, теорія.

Summary

Shmat R. P. Aspects of understanding the problem of justice by Plato, Aristotle, John Rawls. – Article.

The article examines various views and approaches to the problem of justice, in particular in the works of Plato, Aristotle, John Rawls through the prism of a just person and a just state. The definition is given that, according to Plato, a just state is a state in which everyone takes his place and does what he can do better by nature. Plato's state consists of three states: philosophers, warriors, people of action. So, the social state of a person should be determined by his natural strength. So, people with sensual needs are determined by nature itself into the class of entrepreneurs, people with courage in their hearts are called to military affairs, to defend their native country; people with the knowledge of good are called to the rank of ruler. Plato builds an ideal state, where three states perform different functions: philosophers occupy the highest level, governing society, warriors and peasants (merchants, artisans) through life without a spiritual nature need to be governed by sages. A harmonious society is the result of awareness and fulfillment by each citizen of his purpose. That is, social justice in society is only when it is inside every person, says Plato. Unlike Plato, Aristotle defines several types of justice. He distinguishes between eternal justice, immutable and temporary, variable, legalized. The first, as always, is equally devoid of varieties; and the last kind of justice as a variable Aristotle divides into three more kinds: distributive justice; equalizing justice; justice is condescending. The article also analyzes the Concept of Social Justice by John Rawls, who took as a basis two different principles: 1. "Everyone should have an equal right to a wider plan of equal fundamental freedoms, and this plan should be compatible with a similar scheme of freedoms for others". This principle presupposes equality in the possession of all basic rights. 2. "Social and economic inequalities should be resolved in such a way that a) one can reasonably hope that they will be useful to everyone and b) they are associated with positions and positions open to all". According to this principle, social and economic inequality is allowed, for example, in wealth and power.

Key words: justice, injustice, government, benefit, prosperity, envy, state, politics, social status, welfare, principle, social status, concept, theory.